

*Т. В. Савелко,
к. е. н., Академія муніципального управління*

СТРУКТУРА ЕЛЕМЕНТІВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

Розглянуто структурні елементи банківської системи України. Досліджено досвід зарубіжних банківських систем.

The structural elements of the banking system of Ukraine are considered. Experience of the foreign banking systems is explored.

Ключові слова: банківська система, взаємодія, грошова одиниця, економічна стратегія, кредитна система, ринкова економіка, структура.

Key words: banking system, interaction, currency, economic strategy, the credit system, market economy, the structure.

ВСТУП

Банківська система займає особливе місце в кожній державі, особливо в Україні після переходу самостійної держави до ринкової економіки. Україні, як і усім пост-соціалістичним державам, важко переходити до докорінної зміни економічного укладу, які зробили державну політику в цій сфері активною, що викликала необхідність зміни системи органів, які почали бути об'єктивно необхідними для нової держави. У цих умовах розвитку економіки і соціальної сфери України зростає роль фінансового і банківського законодавства, покликано забезпечувати адекватне сучасним умовам правове регулювання фінансових і його виду банківських відносин в інтересах нової держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні та прикладні аспекти розвитку банківської системи України було досліджено такими відомими вітчизняними науковцями та практиками, як: І. Алексєєв, О. Барановський, О. Вовчак, В. Геєць, О. Кіреєв, М. Козоріз, В. Корнеєв, М. Крупка, В. Міщенко, Т. Смовженко, В. Стельмах, І. Хома та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— розглянути структурні елементи банківської системи України;
— дослідити досвід зарубіжних банківських систем.

РЕЗУЛЬТАТИ

Практично всі країни з розвинутою ринковою економікою мають дворівневу банківську систему. Перший рівень займає центральний банк (або сукупність банківських установ, що виконують функції центрального банку, наприклад, Федеральна Резервна система США, яка нараховує 12 федеральних банків). За центральним банком законодавчо закріплюється монополія на емісію валюти країни та організація її обігу, а також ряд особливих функцій у сфері грошово-кредитної політики. Центральному банку відводиться провідна роль як головному державному інституту, здатному незалежно від політичної влади здійснювати свої функції. У будь-якій країні центральний банк є державним банком або банком, що обслуговує державну владу. Не дивлячись на тісні зв'язки центрального банку з державою, остання не може безмежно впливати на його політи-

ку. Певний рівень незалежності центрального банку від влади виступає необхідною умовою ефективності його діяльності з підтримки грошово-кредитної та валютної стабільності.

Другий рівень займають інші банки (державні і недержавні). Наявність державних банків найбільш характерна для розвинутих країн. Розвиток державного монополістичного капіталізму знайшов вираження в одержавленні деяких комерційних банків. Наприклад, у Франції після Другої світової війни було націоналізовано чотири найбільші банки. У 1966 році відбулося злиття двох із них, у результаті цього утворився новий банк — Банк "Насьональ де Парі", який очолив "велику трійку" вже державних банків. В Італії на долю державних банків припадає 2/3 активів усієї кредитної системи країни.

В Україні існує дворівнева банківська система. Відповідно до українського законодавства банківська система складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків що створені і діють на території України [3]. Якщо порівняти з російським законодавством, то банківська система Росії являє собою сукупність банків РФ, філіалів та представництв іноземних банків, Центрального банку і небанківських кредитних організацій (або, як їх називають, спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, здатних акумулювати тимчасово вільні кошти та розміщувати їх за допомогою кредиту) [11].

На даний час українська дворівнева система не може повністю відповідати класичній дворівневій системі, утвореній у більшості розвинутих країн, оскільки процес еволюційного становлення банківської системи такого типу досить тривалий, а в Україні він почався не так давно.

Перший рівень банківської системи України займає Національний банк. Його діяльність регулюється Конституцією України [7], Законом "Про Національний банк України" [6], іншими законами України.

Національний банк є ключовим елементом фінансово-кредитної системи держави, наділений широкими повноваженнями з організації діяльності системи у цілому, виступає провідником офіційної грошово-кредитної політики.

Другий рівень банківської системи утворюють усі інші банки, що створені і діють на території України відповідно до законодавства, зокрема Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Основа другого рівня складають недержавні (комерційні) банки, які займаються практично всіма видами операцій, пов'язаних з обслуговуванням господарської діяльності своїх клієнтів. Недержавні (комерційні) банки відіграють визначальну роль у забезпеченні функціонування та розвитку банківської системи [10, с. 52].

Досліджуючи сучасну кредитну систему, яка є типом для більшості промислових країн, а саме — для США, Японії та країн західної Європи, академік РАЕН Є.Ф. Жуков зазначає, що основними її інституціональними ланками виступають: центральний банк, державні та напівдержавні банки; банківський сектор; страховий

сектор; спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути [8, с. 99].

Як правило, таку систему називають чотирирівневою або трирівневою. Трирівневою система стає, коли страховий сектор об'єднується з четвертою ланкою, яка включає спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути.

Причому страховий сектор включає страхові компанії та приватні пенсійні фонди, у той час коли спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути поєднують: інвестиційні компанії, фінансові компанії, благодійні фонди, трастові відділи комерційних банків, ощадно-позикові асоціації, кредитні спілки, брокерські фірми.

Ураховуючи те, що предметом нашого дослідження є банківська система, далі ми розглядатимемо лише її структурні елементи.

Слід зауважити, що за ступенем розвиненості тих чи інших структурних елементів, окремі країни суттєво відрізняються одна від одної. Найбільш розвинутою є банківська система США. Саме на неї орієнтувалися промислово розвинуті країни Заходу при формуванні банківської системи в післявоєнний час. Незважаючи на те, що банківська система країн Західної Європи за своєю структурою наближається до банківської системи США, кожна країна має свої особливості.

Так, у Німеччині другий рівень банківської системи базується здебільшого на комерційних, ощадних та іпотечних банках. На другому рівні здійснюють свою діяльність ощадні каси, кредитні кооперативи, різні спеціалізовані банки. Якщо порівнювати інститут іпотечних банків у різних країнах, то саме в Німеччині він найбільш розвинений і займає питому вагу в банківській системі. Водночас система інвестиційних банків Німеччині менш розвинута, ніж в США, Англії, Канаді. Це пояснюється тим, що її комерційні банки виконують функції інвестиційних.

Основними елементами нижнього рівня банківської системи Франції є депозитні банки, ділові банки, що виконують функції інвестиційних та ощадних.

Сучасна банківська система Японії сформувалася в післявоєнний час. Формування її відбувалося здебільшого за американською системою. Сьогодні вона має розвинуту банківську систему, яка базується на міських, ощадних банках та інвестиційних банках [8, с. 100].

У Великій Британії сьогодні другий рівень банківської системи складають депозитні банки, торгові банки, банки Співдружності, іноземні банки, консорціальні банки.

Правове положення елементів банківської системи, або банків, які являють собою грошово-кредитні установи, що виконують депозитні, кредитні та розрахункові операції, можна визначити за багатьма факторами, зокрема:

1) залежно від форми власності банки можна поділити на: державні, приватні, змішані. Державна форма власності (капітал банку належить державі) відноситься до центральних та державних банків.

Комерційні банки в ринковому господарстві найчастіше є приватними (за міжнародною термінологією поняття приватного банку стосується не стільки банків, належних окремим суб'єктам, скільки акціонерних та кооперативних банків). У централізованій системі господарства комерційні банки, як правило, бувають державними. За законодавством більшості країн на національних ринках допускається функціонування іноземних банків та банків зі змішаним капіталом;

2) за правовою формою банки поділяються на товариства відкритого та закритого типу. За українським законодавством банки створюються у формі акціонерного товариства та кооперативного банку. Дозволена діяльність іноземних банків і банків з українським та іноземним спільним капіталом;

3) залежно від характеру виконуваних операцій можна виділити універсальні та спеціалізовані банки. Універсальні банки виконують весь спектр банківських послуг, обслуговують клієнтів незалежно від спрямованості їх діяльності, як фізичних, так і юридичних осіб. До спеціалізованих банків належать банки, що спеціалізуються на зовнішньоекономічних операціях, іпотечні, ощадні, інвестиційні, розрахункові (клірингові). На відміну від універсальних банків, спеціалізовані виконують окремі види операцій;

4) залежно від сфери обслуговування банки бувають національні, регіональні, міжрегіональні та міжнародні. До регіональних банків, що обслуговують головним чином місцевий регіон, належать і муніципальні банки;

5) за кількістю філій банки поділяються на безфіліальні та багатофіліальні. Найбільша кількість філій в Україні належить Державному ощадному банку, а в Росії — Ощадному банку Російської Федерації;

6) за обслуговуваними галузями діяльності розрізняють банки багатогалузеві та ті, що обслуговують одну з галузей чи підгалузей (авіаційну, автомобільну, нафтохімічну промисловість, сільське господарство);

7) за масштабами діяльності можна виділити малі, середні, великі банки, банківські консорціуми, міжбанківські об'єднання. У деяких країнах функціонують установи малого кредиту. До них, наприклад, належать ощадно-позикові банки, будівельно-ощадні банки, кредитні кооперації;

8) за розміром капіталів банки поділяють на групи. В Україні кількість банків у групі I — 15 (це такі банки, як Приватбанк, Райффайзен банк Аваль, Укрсіббанк, Укрсоцбанк, Укресімбанк, Промінвестбанк, Ощадбанк, ОТП Банк, "Надра", "Фінанси та кредит", "Форум", Кредитпромбанк, Перший Український Міжнародний банк, Укрпромбанк, Брокбізнесбанк); у групі II — 19 банків, у групі III — 25, у групі IV — 114 [1, с. 45].

Центральні банки (в Україні — НБУ) мають монопольне право на випуск банкнот. Відповідно до Закону "Про Національний банк України" (стаття 7) до функцій НБУ належить монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація її обігу [6].

У багатьох країнах центральному банку надане право ліцензування банківської діяльності, право встановлювати економічні нормативи щодо діяльності комерційних банків, здійснювати контроль та нагляд за банківською діяльністю. Законом "Про Національний банк України" до повноважень Ради НБУ як керівного органу банку належить розроблення Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України та внесення їх Верховній Раді для інформування, а також здійснення контролю за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики. Правління НБУ, теж як керівний орган банку, установлює порядок надання банківських ліцензій банкам, приймає рішення про встановлення економічних нормативів для банку, про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків, щодо розподілу прибутку та порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України, щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань. Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками банківського законодавства.

Водночас законодавство обмежує права центральних банків у комерційній діяльності, забороняється, зокрема, їм обслуговувати суб'єктів господарювання. Національному банку України забороняється бути акціонером або учасником банків, інших підприємств та установ; здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності НБУ та його установ; здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям НБУ.

Державні банки — кредитні організації, що перебувають у власності держави. У багатьох країнах світу після Другої світової війни комерційні банки були націоналізовані.

Комерційні банки — мережа самостійних інститутів, що безпосередньо виконують функції кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури на комерційних принципах, займаються всіма видами кредитних, розрахункових та фінансових операцій.

Серед комерційних банків законодавством визначені: універсальні банки — ті, які виконують усі банківські операції; спеціалізовані банки — ті, які виконують окремі операції.

За спеціалізацією банки бувають: ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими).

Банк набуває статусу спеціалізованого банку (крім ощадного) у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу:

— для інвестиційного банку — емісія та розміщення цінних паперів, що здійснюються за рахунок грошових коштів приватних інвесторів. В основному такі банки займаються довгостроковим кредитуванням та фінансуванням різних галузей, переважно промисловості, транспорту та торгівлі;

— для іпотечного банку — активи, розміщені під заставу землі чи нерухомого майна. Як правило, такі банки виконують кредитні операції із залучення та розміщення коштів під заставу нерухомості. Іпотечні банки здійснюють мобілізацію коштів за допомогою випуску особливого виду цінних паперів;

— для розрахункового (клірингового) банку — активи, що розміщуються на клірингових рахунках.

Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку в разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Вибір організаційно-правової форми діяльності банку є дуже важливим фактором як при його утворенні, так і при економічному розвитку. Залежно від правової форми знаходяться перспективи нарощування власних та позичкових коштів, форми та види регулювання діяльності банків. Так, організаційно-правова форма банку була визначена Законом України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року № 2121-III, згідно якого банки створювалися у формі: акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, кооперативного банку. Відповідно до внесених змін Законом від 14 вересня 2006 року № 133-V сьогодні банки в Україні створюються у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку.

На початковому етапі реформування банківської системи комерційні банки утворювалися на пайовій основі. Для сучасного етапу характерне перетворення пайових банків на акціонерні та утворення нових банків у формі акціонерних товариств. Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими. Згідно з Господарським кодексом України акції відкритого акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах, причому акціонери відкритого товариства можуть відчувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства [2]. У банків, що функціонують як акціонерні товариства, статутний фонд поділений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості. У банків, що функціонують як товариства з обмеженою відповідальністю, статутний фонд поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами [5].

Кооперативні банки — спеціальні кредитні установи, що сприяють розвитку кооперації та її кредитно-фінансовому обслуговуванню. На відміну від російського законодавства, де такі банки не виділяються як особлива категорія банків, нововведенням українського законодавства і є можливість створення та функціонування кооперативних банків.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Змішані банки — бувають двох типів: банки за участі іноземного капіталу; напівдержавні банки за участі державного та приватного капіталу.

ВИСНОВКИ

Отже, цілком очевидним стало сьогодні положення про те, що банки, відіграючи надзвичайно важливу роль у налагодженні та успішному розвитку економіки, досягненню її високої ефективності, виступають основними елементами банківської системи. Традиційно під банківською системою розуміють сукупність різних видів банків, банківських інститутів, що діють у межах єдиного загальнодержавного фінансово-кредитного механізму на чолі із центральним банком держави, сукупність діючих на території організацій, повноважених здійснювати банківські операції, сукупність елементів банківської системи чи банків, які являють собою грошово-кредитні установи або організації, що виконують депозитні, розрахункові та кредитні операції.

Література:

1. Вісник Національного банку України. — Червень. — 2009. — С. 44—49.
2. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (стаття 81) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, № 19—20, № 21—22. — Ст. 144.
3. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.
4. Закон України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 року № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238.
5. Закон України "Про господарські товариства" від 19 вересня 1991 року № 1576 — XII (стаття 50) // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
6. Закон України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 року № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238.
7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії ВР України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. Матук Ж. Финансовые системы Франции и других стран. В 2 т.: пер. с фр. — М.: Финстатинформ, 1994. — Т. 1, кн. 2. — С. 97—104.
9. Общая теория денег и кредита: Учебник для вузов / Под ред. академ. РАЕН Е.Ф. Жукова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ — ДАНА, 2001. — С. 21.
10. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 52.
11. Федеральный закон "О банках и банковской деятельности" от 2 декабря 1990 года (в ред. ФЗ от 3.02.1996 № 17 — ФЗ, от 19.06.2001 № 82 — ФЗ // СЗРФ. — 1996. — № 6. — Ст. 492, ч. 3. Ст. 1.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2011 р.